

1.2 MĚSTSKÉ SÍTĚ VE STŘEDOVĚKÝCH ČECHÁCH

Na mapě Čech, zabírající spodních zhruba 40 procent známého, byť interpretačně v řadě ohledů stále záhadného jednolistu Mikuláše Klaudyána (1517/1518), figuruje 37 měst královských (z toho 30 utrakvistických a 7 katolických), 52 měst poddanských, označených ikonou erbovního štítu (z toho 21 utrakvistických a 31 katolických) a 59 menších lokalit – městeček, bez specifikace konfesní příslušnosti, v některých případech se však uvádí, že jde o lokality nehrazené. Hrady, tvrze a kláštery jsou v mapě označeny ikonou věže (bez dalšího odlišení), v celkovém počtu 131 lokalit.²² Jedná se o nejstarší mapu Čech, kterou lze nejen označit jako podrobnou, z hlediska výběru lokalit městského typu reprezentativní, ale současně také hierarchicky strukturovanou (města královská, města a městečka poddanská; v případě měst je uváděna i konfese).²³ Z pohledu šlechtických rezidenčních měst a městeček je klíčová kategorie druhá, tedy města a městečka poddanská (52 + 59 lokalit), z nichž pro dobu vzniku mapy můžeme jako rezidenční označit zhruba pět desítek s tím,

značné vnitřní disproporce (srov. oddíl 2.3) a jsou to právě společné / analogické vývojové charakteristiky, jež opravňují vnímat tyto lokality v jediném tematickém rámci.

²² Digitalizát Klaudyánova jednolistu <https://web.archive.org/web/20170401231531/http://www.oahshb.cz/staremapy/1518.htm>. – KUCHAŘ 1959, s. 10–11 (s přehlednou překresbou mapového obsahu; malá část mapy v jediném dochovaném originálu chybí); rozpisy všech lokalit dle uvedených skupin PEŠKOVÁ a kol. 2016, s. 91–98; v literatuře se k mapě odkazuje mnohokrát a její údaje konfrontují s výpovědí dalších typů pramenů. Určité nejasnosti panují i v případě královských měst (která jako jediná na mapě očekáváme v úplnosti), jakkoli na tomto místě nejsou tak dalece podstatná – srov. MACEK 1992a, s. 249–250, situaci navíc komplikuje skupinka měst náležejících komoře, nikoli však královských. MACEK 1992a, s. 252; MACEK 1998, s. 24–25 pro jagellonské období celkově počítá s 380 poddanskými městy a městečky, vedle toho pak se 40 městy královskými. Stanovení počtů měst pro jednotlivá období v literatuře nevyhnutelně vykazuje určité odchylky – srov. i počty měst a městeček královských a poddanských, rekonstruované k letům 1300, 1400 a 1500 (HOFFMANN 2009, s. 120–122); VOREL 2001, s. 129.

²³ Drobné „záhady“ se vztahují k síti opevněných sídel a klášterů: na mapě totiž najdeme celou řadu lokalit marginálního významu, a pozadí jejich výběru (zařazení) nám uniká, zvláště když významnější místa naopak chybí.

že v případě některých menších lokalit není jejich tehdejší rezidenční funkce prokazatelná. Z toho měst jsou zhruba tři desítky (v mapě označeny větším písmem), ze dvou třetin města katolická (značka svatopetrských klíčů) a ze třetiny kališnická (značka kalicha); jména zhruba dvou desítek rezidenčních městeček jsou vysázena menším písmem a doprovázena univerzálním symbolem věže. (Z hlediska „úplnosti“ zachycení sítě poddanských měst a městeček stačí připomenout, že jen privilegia z let 1471–1526 dokumentují přes 200 poddanských měst a městeček.)

Srovnáme-li počty měst z Klaudyánovy mapy s tím, co obsahují soupisy v závěru Hájkovy kroniky (1541), téměř beze změny zůstaly počty královských měst (38), ale i poddanských měst (61), počty městeček jsou naproti tomu mnohonásobně vyšší (310); vedle toho se pak znásobil i počet šlechtických sídel (246), k čemuž tu přistupuje ještě 18 hradů a zámků královských.²⁴ Jinou než orientační výpovědní hodnotu ovšem tato čísla nemají. Což je potřeba výslovně podotknout spolu s tím, že klasifikace všeho druhu trpí nejen limity poznatelnosti a nejednoznačnou terminologií, jež byla středověku vlastní a nevyhnutelně se ve větší či menší míře promítá i do naší terminologie (a interpretace), ale také namnoze silně subjektivními kritérii výběru, respektive hodnocení – tedy toho, čemu z hlediska sledované problematiky přiznáme výpovědní hodnotu, do jaké míry a v jakých směrech.

S postupem osídlení, včetně formování sítě lokalit městského typu, byl těsně spjat **vývoj územních a administrativních struktur** – v daném případě především šlechtických panství, ale ani tentokrát se nejedná o téma natolik vnitřně homogenní, aby je bylo možné vyčlenit z celkového rámce. Charakteristickým rysem je v tomto směru silná proměnlivost daná průběžným vývojem, stejně jako ostrými zlomy. Ve všech případech platí, že **vývoj a proměny struktury (šlechtické) majetkové držby těsně souvisely s proměnami sítí (šlechtických) rezidencí**. A to rezidencí všeho druhu – od solitérních hradů 13. století až po výstavná rezidenční města přelomu 15. a 16. století. V tomto případě sahají dodnes stěžejní práce svým vznikem až do pozdního 19. století – jako celek zůstává nepřekonáno

²⁴ HÁJEK 2013, s. 1099–1103; počty dle VOREL 2001, s. 129.

životní dílo Augusta Sedláčka –, a to tím spíše, že z hlediska vývoje majetkových a územněsprávních struktur připadá písemným pramenům stále role naprosto zásadní; z hlediska poznání vývoje samotných sídelních procesů je naopak nezastupitelná, ba namnoze stěžejní role archeologie, stavební i umělecké historie. Přínos poválečného bádání spočíval nejen v míře detailu, s nímž byl zpracován vývoj majetkové držby řady šlechtických rodů, ale i v rovině interpretační, týkající se širšího rámce samotných počátků a následně pak vývoje majetkové držby – ať již ve vztahu k administrativním strukturám anebo proměnám rezidenčních sítí.²⁵

Východiskem přehledu mapujícího **vývoj struktury městské sítě** a v tomto rámci především pak sítě šlechtických poddanských

²⁵ Syntézy k dějinám vývoje osídlení ŠIMÁK 1938; KLÁPŠTĚ 2005. – Kořeny pozemkové držby šlechty až na práh 13. století, jež znamenalo razantní změnu v podobě konstituování pozemkových držav v pozdějším slova smyslu (s hrady a dalšími opěrnými body, patronátními církevními institucemi, vesnicemi a ranými poddanskými městy), vyložil ŽEMLIČKA 2012. – Z hlediska vývoje šlechtické majetkové držby stále představuje nejucelenější kompendium SEDLÁČEK, H I–XV; vývoj majetkové držby je součástí prakticky všech (knižních) monografií šlechtických rodů, často ale má spíše povahu evidence územních zisků a ztrát, bez postižení širšího vývoje a kontextu – ať máme na mysli společenské, politické a další postavení rodu, jeho sňatkovou politiku, rezidenční sítě anebo krivky vzestupů a pádů. K výjimkám tu patří např. HOLÝ 1960 (modelový případ Švihovských z Rýzmburka v pozdním středověku); administrativní struktury ŠIMŮNEK 2005 (modelový případ domény pánů z Rožmburka v polovině 15. století); souvislost vývoje majetkové držby a proměn rezidenční sítě ŠIMŮNEK 2020 (modelový případ Zajíců z Házmburka ve 14.–16. století). – Formování a proměny sítě rezidencí ve vztahu k majetkoprávním a administrativním strukturám (v případě zeměpanských domů ovšem též politickému vývoji) demonstrovali již před třiceti lety AHRENS 1990 anebo QUARTHAL 1991; těsné sepětí studia rezidenční problematiky a fungování administrativních struktur pak charakterizuje i některé novější práce (např. MILITZER 2019, kde převažuje vnímání rezidencí jako mocenských ohnisek a administrativních center). Staršího data je potom stále inspirativní sonda z uherského prostředí, zaměřená na vývoj majetkové držby a rezidencí místní šlechty (její magnátské vrstvy) v pozdním středověku (KUBINYI 1991); v českém prostředí upoutala opakovaně badatelskou pozornost restrukturalizace majetkové držby v husitské a pohusitské době i její sociální souvislosti a dopady (srov. speciální literaturu k tomu níže), ovšem z hlediska studia rezidenční problematiky, a to rezidencí všech typů, je výpovědní hodnota kvantifikací a sond uvedeného druhu poněkud limitovaná.

měst se zvláštním přihlédnutím k městům s rezidenční funkcí může být systémová analýza českých měst Františka Hoffmanna (1990), navazující na starší výzkumy Jaroslava Marka (1961) a Rostislava Nového (1973). Na území Čech se do konce přemyslovské doby počítá se zhruba 150 (164) městy, městečky a trhovými osadami, na jedno sídliště by tak připadlo průměrných 332 km². Ke konci předhusitského období (cca 1400) jich v Čechách existovalo tři sta až čtyři sta. Na základě ideálních přepočtů na 1 km² se zdá, že hustota městské sítě v jednotlivých částech Čech se v průběhu 14. století do značné míry vyrovnala.²⁶ Ukazuje se současně časový posun ve vývoji dvou stěžejních typů lokalit městského statusu – zatímco síť královských měst byla větším dílem konstituována v průběhu 13. století a později narůstala již jen mírně (1300: 32; 1400: 37; 1500: 39), v případě poddanských měst a zvláště pak městeček se jejich síť výraznou měrou zahušťuje v průběhu 14. století, další vlna pak spadá do desetiletí okolo roku 1500 (1300: 37 + 95; 1400: 64 + 262; 1500: 83 + 296).²⁷

I tato čísla mají sama o sobě jen rámcovou výpovědní hodnotu. Za podstatný faktor lze z hlediska **formování sítě šlechtických (rezidenčních) měst** považovat strukturu majetkové držby v jednotlivých částech Čech. Touto cestou vyniknou výrazné rozdíly, které se mohly promítnout i do vývoje a výsledné podoby struktury městské sítě: zatímco některé části Čech (ukázkově jižní Čechy) byly charakterizovány rozlehlými kompaktními državami panovníka, církevních institucí i šlechtických rodů, v jiných částech je naopak zřejmá výrazná fragmentarizace majetkové držby, drobné statky početných držitelů a majetkové enklávy církevních institucí (například Podblanicko). Právě majetková držba spolu s celkovým postupem kolonizace země byla rozhodující i při formování sítě rezidenčních lokalit. A nejen formování, ale i jejich proměn – **výkyvy v rezidenční funkci jednotlivých lokalit** byly těsně spjaté s **proměnami struktury majetkové**

²⁶ HOFFMANN 1990; MAREK 1961. – Odhady pro dobu kolem roku 1400 se liší poměrně výrazně – 322 (NOVÝ 1973), resp. 363 (HOFFMANN 1990), event. 450 (RICHTER – VELÍMSKÝ 1993, s. 84–85), ovšem předpokládám, že se tak děje mj. v závislosti na klasifikaci trhových vsí, tedy kategorie v kontextu šlechtických rezidenčních měst nehrající roli.

²⁷ HOFFMANN 1990, tab. s. 265 a mapy k týmž třem časovým vrstvám: s. 266–271.

držby, scelováním panství či naopak jejich fragmentarizací na menší majetkové díly (spolu s tím vyvstávala nutnost budovat další rezidence – ať již ve městech/městečkách či mimo ně).

Uvedené trendy a současně problematičnost „exaktních“ vývojových definic nejlépe ilustrují **sondy do vybraných částí Čech**, na jejichž základě je možné postihnout globální a naopak lokálně specifické momenty – tj. teritoriální vývoj struktury městské sítě ve 13.–15.(16.) století a její historické souvislosti. Domény zeměpanská, šlechtická i církevní se stýkaly ve všech částech země, a to ve výrazně odlišných konfiguracích, které se navíc nejednou v čase proměňovaly – kompaktní domény vs. roztříštěná držba, přírodní podmínky a sídelní struktury (hustota sídelní sítě vesnické i městské, lidnatost, poloha centrální či periferní apod.).²⁸ Modelová studie odrážející celou škálu obecně se uplatňujících aspektů vývoje městské sítě je k dispozici pro severní Čechy. Zde do roku 1500 zachytíme zhruba 70 měst a městeček, mezi nimi i anomálie typu translací

²⁸ Na tomto místě postačí upozornit na několik modelových sond. (1) Jižní Čechy jako případ oblasti s rozlehlými doménami zeměpanskou, šlechtickými (Vítkovci, v pohraničních oblastech Kuenringové) i církevními (především cisterciácké kláštery) (JOHANEK 2008; na řadě míst inspirativní práce je zatížena neznalostí některých základních českých titulů k pojednávané problematice). (2) Podblanicko naproti tomu představuje modelový příklad oblasti s malými (nekrálovskými) městy a silně rozdrobenou šlechtickou majetkovou držbou, s absencí větších domén šlechtických a do určité míry (vyjma kláštera louňovického) i církevních (PETRÁŇ a kol. 1985, s. 72–112). (3) Východní Čechy jsou typem území, pro něž je charakteristická poměrně hustá síť královských měst, počítaje v to přirozeně i města věnná, a současně prolnutí rozlehlých šlechtických domén s drobnými statky světskými i církevními (MUSIL 2002; MUSIL a kol. 2009, s. 267–279, 431–445, 635–645). (4) Severozápadní Čechy představují typ území, kde se mocenské i ekonomické zájmy panovnické a šlechtické protínaly a stýkaly velmi intenzivně, a to přímo (budováním vlastních sfér vlivu, včetně sítě měst a městeček) i nepřímo (prostřednictvím zdejších církevních institucí): odrazem jsou těsné vazby zdejší šlechty k panovnickému dvoru, stejně jako rozvinutý lenní systém (BOBKOVÁ – HRUBÁ 2016; vývoj a majetkoprávní pozadí konstituování sítě hradů v oblasti SÝKORA 2016a). – Z metodického hlediska přínosné je zaměření na vymezenou oblast a paralelní sledování vývoje sítě poddanských měst a městeček a současně šlechtických rezidencí, obojí přirozeně v souvislosti s vývojem majetkové držby a sídelních struktur (na příkladu jihozápadní Moravy VOHRYZEK 2018; VOHRYZEK 2020).

(Starý Bezděz – Bělá pod Bezdězem), případně krátkodobých přesunů městských funkcí (Hrádek nad Nisou – Grafenthal). V průměru zde připadá jedna lokalita městského typu na 112 km², což rámcově odpovídá i poměrům v ostatních částech země. Reprezentativní je i zdejší struktura majetkové držby: královské majetky (krystalizační jádro ve více případech představovala přemyslovská hradská centra, eventuálně jiné lokality s vazbou na předchozí vývoj), církevní majetky (pražské biskupství/arcibiskupství, kláštery) a šlechtické majetky. Šlechta byla také hlavním iniciátorem formování městské sítě v oblasti, a to počínaje již 13. stoletím, a posléze kontinuálně až do 15. století – její roli odrážejí nejen kvantitativně (počty lokalit), ale i pohled na průběžné rozložení tohoto procesu v čase. Jak zde, tak v dalších částech země platilo, že síť královských měst byla dotvořena do poloviny 14. století a další přibývaly převážně z iniciativy šlechty a církve. K určujícím faktorům rozvoje sítě měst a městeček od počátku náleželo mílové právo královských měst, a zvláště v pozdním středověku s vlnou nových městeček a měst poddanských (nemalým dílem vznikajících právní cestou – povýšením dosavadních vsí) mělo dopad až limitující a v některých případech vedoucí ke sporům (městečka v obvodu míle královských měst). Za pozornost v obecném rámci stojí také prostorové relace měst, tedy jejich plocha, eventuálně urbanistická struktura. I v severočeské oblasti, podobně jako kdekoli jinde, se města a městečka pohybují po celé široké škále. Pro 13. století bylo takřikajíc nepřekročitelnou plochou 20 hektarů; největší ze severočeských měst, Most, měl tehdy 16 hektarů, jiná jí nabyla až v průběhu doby rozšířením – například Litoměřice s jádrem 7,5 hektaru byly za Karla IV. rozšířeny na 18 hektarů, Děčín (později poddanský) se 7 hektary měl po translaci 12 hektarů, další královská města měla okolo 10 hektarů. Zhruba toto bylo maximum pro města poddanská – Českou Lípu, ale také Maštov.²⁹

²⁹ SMETANA 1995.

1.3 MĚSTA A MĚSTEČKA VE STRUKTURÁCH ŠLECHTICKÝCH PANSTVÍ

„Poddanské město, městečko“ / „vrchnostenské město, městečko“ jsou synonyma, jimiž označujeme nekrálovská města a městečka, a to světská i duchovenská; výrazně frekventovanější v literatuře bývá první z variant, tedy poddanské město (preferována je i v tomto textu). Z hlediska středověké terminologie jsou oba pojmy umělé, v dobových pramenech se šlechtická města označují zpravidla jako **panská, méně často i jako rytířská** (poplatně dvojímu šlechtickému stavu).³⁰ V rovině politické byla poddanská města zcela závislá na svých vrchnostech, jež jim udělovaly privilegia, případně je zprostředkovávaly od krále. Vrchnost také město zastupovala v jeho záležitostech navenek, ať šlo o spory anebo například intabulace městských majetků.³¹

Jedním z klíčových rozdílů mezi obyvateli královských měst a vesničany, byť také v obvodu zeměpanské domény, bylo jejich **právní postavení**. Na panstvích šlechty a církve podobná propast v případě měst (a městeček) na straně jedné a vsí na straně druhé neexistovala: nivelizující byl v obou případech vztah k vrchnosti. Měšťané i vesničané odváděli peněžní i naturální dávky, ale k jejich povinnostem náležela také robota, shodné bylo i jejich postavení z hlediska dědického práva (tj. vrchnostenského práva odúmrtního). Mnohého z toho, čemu se obyvatelé královských měst těšili automaticky, se poddanským městům dostávalo ve formě privilegií, a teprve postupně,

³⁰ Tato dvě označení pro poddanská města („panská neb rytířská“) figurují např. ve znění *Svatováclavské smlouvy* (1517), jmenovitě v článku o přísaze městských písařů a náležitostech vydávání svědectví (KREUZ – MARTINOVSKÝ 2007, s. 275–277, čl. 25); města a městečka duchovních vrchností zde zmiňována nejsou. Panská města se jako právně homogenní skupina objevují např. v privilegii Jana Černického z Kácova pro nedávno založené Nové Město nad Metují (1503), konkrétně v pasáži týkající se příspěvku Novoměstských na berni: „*Také jestliže by královská berně byla uložena, též s jinými panskými městy se mají srovnati...*“ (CIM IV/3, s. 43–48, č. 679). – K poddanským městům se vztahuje heslo *Města municipální (ochranná)* v nedávno vydané *Encyklopedii právních dějin* (LHOTÁK 2016), ovšem jak druhé, tak zvláště první adjektivum je až hluboko postmedieválního původu.

³¹ Srov. oddíl 4.5.3.

někdy i velmi pozdě (jak svědčí případy osvobození od odúmrti či robot až v 16. či dokonce 17. století), a zpravidla navíc nikoli bezplatně. Byla to právě privilegia (jasně dáno to bylo v rovině hospodářské – obchod a řemesla), jež právní postavení měšťanů alespoň do určité míry odlišovala od vesničanů, byť někdy vrchnosti vydávaly některá privilegia (především týkající se osvobození od odúmrti) pro celá panství. Záblesk měšťanské povýšenosti i v prostředí venkovských měst zachytíme v Butzbachově úsměšku nad neotesanými vesničany, kteří poté, co si ve městě vyřídí své záležitosti, jdou do hospody.

Počátky formování šlechtických panství (a v tomto rámci i sítě rezidencí a lokalit městského typu) se datují od (12.)13. století. Rané šlechtické rezidence představovaly solitérní hrady a ostatní opevněná sídla (například ve vazbě na kostely), teprve později přibývají lokality městského typu (městečka, města) – základy jejich sítě byly položeny již ve 13. století, ovšem pouze v případě okruhu nejvýznamnějších šlechtických rodů.³² K rozvoji dochází až v průběhu 14. století, kdy se s městečky (mnohem méně často s městy) setkáváme v sociálně široké škále od předních panských rodů až po venkovské šlechtice rytířského stavu, jejichž ambicí bylo centrum jejich zboží (často nevelkého) nadané městskými právy a plnící současně funkci rezidenční. Pro 13. století podstatnou roli hrála **panovnická politika revindikací**, respektive majetkových (mocenských) přesunů: případů nebylo v celkovém záběru mnoho (minimálně těch, o nichž víme), bez ohledu na to jde ovšem o závažný moment. Přesun držitelů (někdy se mluví o Sezemicích) Poděbrad na Chýnovsko, Čéče z Budějovic na Velešín, stejně jako Ronovců ze Žitavy a dalších odráží na jedné straně ambice šlechty budovat svá města (v některých případech i rezidenční) a na straně druhé tendenci panovníka tyto její snahy tlumit, respektive prosazovat vlastní zájmy na úkor šlechtických.³³

Specifický aspekt představují **lenní (manské) systémy**, spjaté především s prvními dvěma panovníky z lucemburského rodu a tvořící

³² Strážlivě, zvláště ve vztahu k rozličným (tušeným) symbolickým významům, ale přitom nápaditě přistupuje k otázkám formování městské sítě na panstvích lokálních suverénů (v daném případě hrabat z Záhringenu) STERCKEN 2015; takové pojetí považuji za velmi dobře přijatelné i v případě raných městských založení (tj. 13. století) na panstvích české šlechty.

³³ DURDÍK 1995; ŽEMLIČKA 1998; ŽEMLIČKA 2012a.

pilíř jejich hradní politiky, jejichž dosah často trval až do pozdního 15. či dokonce do 16. století. A to i pokud hovoříme nikoli o zeměpanských hradech, ale o hradech šlechtických včetně hradů městských (ve městech). Stará a reálně nefunkční, ale *de iure* stále platná pouta dokumentují četné listiny krále Vladislava Jagellonského, kterými ruší manské závazky, jimiž byla zatížena celá řada šlechtických hradů – vzácné nejsou případy, kdy právě listina, již se lokalita z manství osvobozuje, je jediným dokladem svého druhu (tj. svědectvím o někdejší lenní závazku). Ilustrativní případ ve vztahu k městům představuje Krupka, rezidenční město Koldiců. Lénem byla po celou dobu koldicovské držby: královskou Krupku udělil Jan Lucemburský jako léno Těmovi I. z Koldic (1330); roku 1334 měla být vyplacena za 2000 hřiven, k tomu ovšem nedošlo, a město tak zůstalo v rukou Koldiců. A to velmi dlouho, přičemž je téměř příznačné, že obsah lenní listiny z roku 1330 se dochoval v potvrzení Vladislava Jagellonského (1505), jež si vyžádal Albrecht z Kolovrat v souvislosti s vkladem nedávno nabytého zboží do desk zemských.³⁴

Velmi dlouho se lenní struktury zachovaly na Frýdlantsku. Počátky sahají do 13. století, kdy se Frýdlantu – se závazkem věrné služby – dostalo Rulkovi z Biberštejna (1278). Zda šlo o nějakou formu výsluhy skrytou pod prodej, můžeme spíše spekulovat, pozice Frýdlantu jakožto mocenského opěrného bodu při hranici Čech je ovšem zřejmá. Frýdlantsko je současně modelovým územím pro studium vztahů mezi typem osídlovacího procesu a následnou sociální a správní strukturou oblasti, přičemž zdejší lenní systém přetrval celá staletí a přečkal dokonce i Biberštejny, jejichž rezidencí (rezidenčním městem) Frýdlant zůstal až do poloviny 16. století.³⁵ A pokud ani v případě Frýdlantu nemáme jasnou představu o konkrétních povinnostech vyplývajících z manského břemene, ještě iluzornější zjevně bývalo v případě dalších lokalit. Nejasné jsou například souvislosti lenního statusu Poděbrad – k tomu mělo dojít roku 1345, kdy vzdal

³⁴ KAVKA 1990, s. 237.

³⁵ Formování a specifika frýdlantského lenního systému za Biberštejnů BELLING 2006. – V době získání i později (výslovně např. roku 1357) Biberštejnové Frýdlant považovali za svobodný a teprve Ladislav Pohrobek disponoval s hradem jako s lénem, právní pozadí této změny nám ovšem uniká (SEDLÁČEK 1882–1927/X, s. 186; KAVKA 1990, s. 229–230).

Hynek z Lichtenburka hrad Poděbrady a příslušné panství (s 21 vesnicemi) králi Janu Lucemburskému, ovšem bez zřejmé motivace; jen částečné světlo do věci vnáší lenní majestát na Poděbrady vydaný roku 1362 Karlem IV. pro Bočka z Poděbrad, s řadou interpretačně enigmatických a nezvyklých formulací – nač reagovaly, respektive co nejspíše zastíraly, je nejasné. Bez ohledu na to se Poděbrady staly mocenskou oporou a na celé století také rezidencí pánů z Poděbrad (Kunštátů).³⁶

Podobně čistě teoretický byl lenní závazek v případě Nových Hradů (jejich epizodní rezidenční funkce spadá do doby Oldřicha I. z Rožmberka, † 1390), jež se lénem staly poté, co tento svůj majetek vzdali Landštejnové Janovi Lucemburskému, a ten jim jej následně udělil v léno; ačkoli měly být lénem jen na dobu králova života (což samo o sobě byla velmi nezvyklá podmínka), je evidentní, že za léno byly landštejnské statky (vyjma Třeboně) považovány i později a byl to teprve Vladislav Jagellonský, kdo lenní břemeno z Nových Hradů sňal (1491).³⁷ Zhruba v téže době jako Landštejnové se leníky Jana Lucemburského stali i páni z Janovic se svými statky v Prácheňsku; Purkart z Janovic, purkrabí zvíkovský a věrný spojenec Přemysla Otakara II., založil hrad Vimperk – ten se za neznámých okolností dostal do rukou Viléma ze Strakonice, ovšem král Jan slíbil (za půjčku 800 kop gr.) bratřím z Janovic, že jim ke znovuzískání hradu pomůže. To se i stalo, ovšem Janovičtí Vimperk napříště drželi jako léno. Lenní listinu obnovil – tentokráte již Kaplířům ze Sulevic – král Václav IV. a teprve Jiří z Poděbrad závazek zrušil (aniž opět tušíme, v čem vlastně teoreticky a natožpak reálně spočíval); jak listinu Václavovu, tak Poděbradovu příznačně potvrdil ještě Vladislav Jagellonský (1481).³⁸

„Urbanizace šlechtických panství“ (pro období středověku se tohoto pojmu běžně neužívá, proto je uváděn v uvozovkách) sice svými kořeny spadá do 13., respektive 14. století, ovšem je typickým

³⁶ SEDLÁČEK 1882–1927/XII, s. 5–6; KAVKA 1990, s. 241–243.

³⁷ SEDLÁČEK 1882–1927/III, s. 208, 213; KAVKA 1990, s. 239–240.

³⁸ SEDLÁČEK 1882–1927/XI, s. 143–144; KAVKA 1990, s. 240; konfirmace Vladislava Jagellonského CIM IV/2, s. 198–201, č. 466, v pozn.

jevem až pozdního středověku s přesahem do 16. století.³⁹ Až na výjimky šlechta nezakládala města na zelené louce, ale tato se městského statusu dobrala postupem vývoje.⁴⁰ Konstatovat můžeme dopady zahušťování sítě městeček a měst v rovině hospodářské, eventuálně demografické a jen v širším smyslu (shora naznačeném) i politické, přičemž zvláště pro starší období jsou k dispozici namnoze jen doklady povahy terminologické, respektive právní (*villa*, *villa forensis*, *markt*, *oppidum*, eventuálně *civitas*), jejichž interpretační potenciál je ve více ohledech limitovaný.⁴¹

³⁹ NOVOTNÝ 2019a, s. 40, hovoří o „urbanizaci šlechty“, čímž má na mysli její přesídlování do měst/městeček (k tomu blíže NOVOTNÝ 2014, s. 316); pojmu „urbanizace šlechtických panství“ užívám v souvislosti se zahušťováním městské sítě v obvodu šlechtických panství. Rozumí se, že oba procesy byly nejen do značné míry souběžné (počítaje v to i zakupování se šlechty v královských městech), ale i navzájem podmíněné – rezidenční města byla pro drobnou šlechtu podle všeho lákavější než ostatní poddanská města.

⁴⁰ V poslední době se relativizuje ostrá hranice mezi „*gewachsen*“ a „*gegründet*“, a aktuální je i otázka poměru prvotních sídlišť a pozdějších právních měst; postupná koncentrace dříve rozptýlených funkcí (hospodářské – řemeslo, trh, vojenská, mocensko-politická, soudní a správní, církevní) byla jedním ze znaků vývoje měst od 13. století a jejich stěžejní charakteristikou – svědectvím o těchto proměnách, resp. o dosažení určitého vývojového stupně mohou být městská privilegia (SZENDE 2016, s. 116–119).

⁴¹ Jedním z aspektů studia počátků šlechtických měst může být pohled na kategorii lokalit označovaných jako *villa forensis* („trhová ves“ je pozdější překlad), alternativní jsou i pojmy *burgus forensis* anebo *locus forensis*, ale také *oppidum forensis* a dokonce i *civitas forensis* – což samo o sobě zaujme v tom smyslu, jako by ani v případě městeček (*oppidum*) a dokonce ani měst (*civitas*) nebylo právo trhu automatické; jde ovšem o doklady natolik ojedinělé, že jejich výpověď nelze přeceňovat. Právě k tržním právům lokality se vztahuje adjektivum *forensis*, přičemž síť těchto lokalit více než co jiného odráží formování tržních (hospodářských) struktur v rámci šlechtických panství (resp. v rámci nekrálovských panství). S ohledem na svou roli lokálního (tržního) centra, zakládaného při klíkových cestách, resp. na jejich křižovatkách či v podhradích, byla *villa forensis* v řadě případů předchůdcem středověkého městečka či města, tato návaznost však není samozřejmá; *villa forensis* navíc mohla stát u počátku lokalit, jejichž význam v pozdější době byl diametrálně odlišný (KEJŘ 1987; KEJŘ 1998, s. 94–95; vztah tržních práv a statusu lokality v širokém záběru KEJŘ 2010, s. 259–298, škála pramenné terminologie odrážející právní status sídlišť dosud nejpodrobněji s. 84–121). Z hlediska studia šlechtických rezidenčních městeček a měst leží